

О. М. Рудакевич

Інституційна основа національного будівництва в Україні

*Тернопільський національний економічний університет,
м. Тернопіль, Україна*

Розглянуто інституційні основи національного будівництва. Серед актуальних завдань формування консолідованої модерної української нації визначено формування національної держави й етнополітичних складових громадянського суспільств, а також реалізацію засад консоціативної демократії.

Формування модерної нації в Україні – нації, яка б охопила соціум держави і володіла ознаками сучасної цивілізації – вимагає розв’язання багатьох етнокультурних та енополітичних завдань. Одним з основних є забезпечення оптимального співвідношення світоглядно-ідеологічних та інституційних засад національного будівництва. Слід мати на увазі, що нації формуються або шляхом політизації етнічних спільнот, або через набуття поліетнічною державною спільною культури. **Український етнос на момент проголошення державного суверенітету, хоч і перебував у стані політичного піднесення, мав вельми низький рівень національної самосвідомості (якщо говорити про народний загаль), а пострадянська українська державність не володіла необхідним націєтворчим потенціалом, оскільки чиновницький апарат, який в основному складався з колишньої партійної номенклатури, був національно «стерилізований» і відчужений від визвольної боротьби українства. Політична культура як одних (народних мас), так і інших (владної еліти) не має необхідного демократичного та національного наповнення. За цих умов, національно-свідома частина провідної верстви українського народу повинна максимально використати інституційні важелі, для того щоб перебороти національний нігілізм значної частини народних мас і політично, юридично та організаційно забезпечити просування спільноти до ідеалу консолідованої модерної української нації.**

Вітчизняне суспільствознавство, зокрема етнополітологія, приділяє певну увагу націєтворчому процесові в Україні. Примітним є те, що мова здебільшого йде про світоглядно-суб’єктивні аспекти національного будівництва, а також, що основна увага приділяється формуванню т. з. «української політичної нації» [1; 2; 3]. За цих умов мало уваги зосереджується на утвердженні української національної держави та українського громадянського суспільства як важливих інституційних засад націєгенези, а також відродженню української етнічної нації, її сучасному станові та ролі в формуванні модерної української спільноти.

Мета статті – дослідити інституційні засади національного будівництва в Україні та визначити актуальні завдання, що впливають із них.

Влада та офіційна наука декларують курс на розбудову в Україні політичної нації, хоча така мета не визначена ні Конституцією, ні не узгоджена з провідними політичними силами країни. Тим часом, про українську політичну націю як про мету та певну реальність уже пишуть у підручниках для загальноосвітньої школи та ВНЗ.

Політична нація здебільшого трактується як спільнота, що утворилася в державі на основі певних конституційно-правових норм, спільно формує органи влади й підкоряється їм. При цьому, часто забувають про мовні та культурні засади такої нації. Тим часом, політична нація, як і будь-який інший різновид національних спільнот, має поєднувати політичні та етнокультурні механізми самоорганізації, що і є сутністю нації. Цю ідею автор обґрунтував у монографії «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) [4].

Теоретико-методологічне значення ідеї етнополітичної сутності нації полягає в тому, що, по-перше, будь-яка нація (і етнічна, і політична) поєднує етнокультурні та політичні ознаки). Тому відродження та зміцнення української етнічної нації вимагає не лише формування національної свідомості і самосвідомості її членів, а й політичної консолідації українців з допомогою державних та самоорганізаційних чинників. На думку авторитетного вітчизняного етнополітолога О. Майбороди, висловлену під час парламентських слухань у Верховній Раді України в січні 2012 р., – “пошуки шляхів оптимізації державної національної політики будуть безплідними, поки в центрі цієї політики не буде поставлено питання мовно-культурного, духовного відродження титульного етносу, який усією історією України покликаний бути інтегруючим ядром української поліетнічної нації” [5, с. 41].

По-друге, політична та етнічна нації – це ідеальні моделі національних спільнот. Реально існуючі нації поєднують у певному співвідношенні ознаки етнічної та політичної націй, тобто вони є націями змішаного типу. Оскільки століттями існує автохтонна українська етнічна нація, модерна українська нація, повинна формуватися на її основі. Слід підкреслити, що формування української політичної нації не означає, що з історичної сцени сходять українська етнічна нація чи нівелюється її системоутворююча роль. Щодо поведінки нинішньої влади можна зробити висновок, що її влаштовує зрусіфікований та денаціоналізований стан українства. Тому **адекватна політика держави повинна бути спрямована на відродження і зміцнення української етнічної нації.**

По-третє, в умовах тривалого демократичного транзиту української держави відбудеться конвергенція цих двох типів нації. В результаті утвердиться нація змішаного типу – етнополітична українська нація, яка матиме не лише спільну політичну, а й культурну основу, сформовану на базі української мови та українських цінностей. В її рамках зможе проявлятися етнокультурний плюралізм – вільне функціонування та розвиток національних меншин.

По-четверте, усвідомлення дуалістичної етнополітичної сутності нації та паралельного існування етнічної та політичної нації на перехідному етапі розвитку країни має важливе методологічне значення в осмисленні інституційних засобів націєгенези. Вони також повинні втілювати цю сутність і цей дуалізм.

Які політичні сили та засоби можуть забезпечити процес формування модерної української нації? Головною з них, безумовно, є держава, і не просто держава, а національна держава.

З т. зв. «національною державою» в Україні також наявна і політична, і теоретико-методологічна проблема: офіційні чинники і науковці потребу її формування здебільшого замовчують. Тим часом під час виборчих кампаній лунають заклики: «Україні – українську владу!».

Багато хто остерігається вживати термін «національна держава», зважаючи а те, що в Україні проживають представники багатьох національностей. До них, до речі, здебільшого належать ті політики й науковці, які активно пропагують ідею політичної нації в Україні, нехтуючи проблемами відродження українства. Однак, незалежно від того, до якого типу націй належить дана спільнота (етнічної, політичної чи змішаної), її держава буде називатись національною державою. Адже ніхто не сумнівається в тому, що держава американської відноситься до категорії національних держав.

Авторитетний британський етносоціолог Ен. Сміт радить не змішувати поняття «національна держава» і «нація-держава» [6]. Останнє поняття («нація-держава») стосується етнічно однорідних країн, яких сьогодні лише 10%. Сучасне поняття «національна держава» характеризує поліетнічну державу, яка сформована на базі певного титульного етносу, що здійснив акт політичного самовизначення, його культури і в якій етнічні меншини продовжують автономне існування, не асимілюються, як наприклад, британці чи баски у Франції як національній державі.

Конституційне закріплення українських національних ознак відбулося в умовах гострої політичної боротьби між власне українськими та прорадянськими (а точніше, проросійськими) політичними силами, і лише компроміс про пакетне голосування за питання про державні символи України та надання Криму прав автономної республіки дозволив

узаконити українські національні символи як державні. Конституційний процес 1996 р. та політичні події сьогодення підводять до висновку, що загальнонаціональна свідомість у пострадянській українській державі не сформувалася. Натомість діють, змагаючись між собою, українська та російська національні свідомості, їх ідеологічні підсистеми.

Україна сьогодні лише за деякими конституційними ознаками є національною державою: мова української нації декларується як державна мова, національні українські символи узаконені як державні тощо. Але Україна повинна бути українською не лише за формою, а й за змістом: виражати і захищати інтереси української етнічної нації, її культуру, традиції, історичну пам'ять. Саме держава, яку очолять національно свідомі й фахово підготовлені українці, стане основою творення модерної української нації, в якій послідовно втілюватимуться життєві потреби українців й вільно проживатимуть національні меншини.

Ще однією реальною силою формування модерної української нації є громадянське суспільство, такі його інститути як партії, громадські організації й рухи. Вони інтегрують національну спільноту по-горизонталі, спираючись на ініціативу та добру волю громадян.

Коли ми говоримо про інститути громадянського суспільства, то здебільшого уявляємо їх як поліетнічні утворення. Але чи відбулося б друге чи третє українське національне відродження без українських патріотичних сил – партій, інших добровільних об'єднань, які підняли українство на революційні дії. Очевидно, ні. Тому і сьогодні, коли українська нація ще надто слабка і розколота, повинні формуватися і активно діяти українські за складом і характером патріотичні організації: партії, громадські формування та рухи. Ніхто не забороняє вступати до них представникам інших національностей, але це повинні бути щирі прихильники української незалежності, української нації та української національної держави.

Разом з тим паралельно будуть існувати національно-культурні товариства національних меншин, що проживають в Україні, а також поліетнічні за складом та інтернаціональні партії та та інші добровільні об'єднання, які дотримуються українських конституційних принципів і норм. Таким чином, громадянське суспільство як інститціоналізована система, з одного боку представлятиме українську етнічну націю та національні меншини, а з іншого – українську політичну націю – своєрідний спільний знаменник українського соціуму. Ці дві підсистеми українського громадянського суспільства активно взаємодіятимуть між собою, проникатимуть і стимулюватимуть одна в одну, що в результаті сприятиме формуванню консолідованої модерної української нації.

Політичні та політизовані самодіяльні україноцентричні політичні інститути представлені насамперед національно-демократичними та націоналістичними партіями, відповідними молодіжними організаціями та суспільно-політичними рухами. Такі формування відкриті для представників інших національностей, однак їхні основні програмні цілі спрямовані в першу чергу на захист власне українських цінностей та інтересів. Потреба в таких політичних формуваннях пов'язана перш за все з існуванням істотних проблем українців в державі Україна, які залишились у спадок від минулих політичних режимів. Те, що за Всеукраїнське об'єднання "Свобода", яке має розгорнуту "Програму захисту українців" на останніх парламентських виборах проголосувало 10,5 % виборців, засвідчує потребу в діяльності такого роду політичних партій в сучасній Україні.

Національні меншини, в т. ч. нечисельні корінні народи (кримські татари, караїми та ін.), в умовах демократії мають право на свою самоорганізацію, в т. ч. створення власних інститутів громадянського суспільства. Це, зокрема, передбачено Статтею 6 Закону України "Про національні меншини в Україні", в якій зазначається, що держава гарантує всім національним меншинам право на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою, розвиток національно-культурних товариств, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо. В Україні нині створено біля восьми сотень національно-культурних товариств, 32 з яких мають статут загальноукраїнських [7].

І ще один аспект українського націєтворення. Один з провідних теоретиків демократії сучасності Л. Лейпхарт, довів, що для гетерогенних суспільств адекватною є модель так званої консоціативної демократії – тобто демократії співучасті [8]. Уряди за таких умов формуються за принципом великої коаліції, до якої на пропорційних засадах входять представники усіх парламентських партій. При цьому діє принцип вето, коли кожна з частин такої коаліції може заблокувати прийняття небажаного для неї рішення.

Те, що наше суспільство гетерогенне за багатьма ознаками, є очевидним. Але сучасна українська традиція полягає у формуванні урядів на засадах включення тільки «своїх». Тоді виходить, що одна частина України владарює над іншою.

Згідно теорії консоціативної демократії, крім сказаного, передбачається проведення парламентських виборів на пропорційній основі і розбудова двопалатного парламенту. У нас же Партія регіонів думає над тим, як би перейти до мажоритарної виборчої системи, бо тоді вона далі буде владарювати. Двопалатний парламент впроваджується для того, щоб верхня його складова представляла інтереси регіонів і могла

заблокувати неадекватні, розкольніцькі рішення нижньої палати. Тому сьогодні, коли готуються зміни до Конституції України, необхідно закласти у її зміст базові принципи консоціативної демократії.

Ведучи мову про національне будівництво, слід мати на увазі інституційні політичні бар'єри, які певним чином сформовані і діють в цій важливій сфері суспільного життя України. До них в першу чергу належить настанови, структурні елементи та механізми, які залишились у спадщину від радянської імперської машини (нехтування життєвими потребами корінної нації та національних меншин, відсутність механізмів пропорційного представництва національних груп у парламенті та в системі виконавчих органів, набуття національними меншинами політичного статусу у формі культурно-національної чи національно-територіальної автономії тощо).

По-друге, відсутність належної політики щодо створення консолідованого національного ринку (замість стимулювання переважно зовнішньоекономічних зв'язків), а також слабка взаємодія регіонів в інших сферах суспільного життя, особливо в галузі освіти, науки, мистецтва, спорту, соціальної політики, в тому числі молодіжної, тощо.

По-третє, конфесійна розмежованість українського релігійного простору. До того ж спостерігається підтримка владою поліконфесійності православних християн та також надання главою держави та іншими представниками владної еліти переваги Українській православної церкві Московського патріархату, тісна співпраця з нею не лише в гуманітарній, а й політичній сферах.

Ще однією важливою інституційною проблемою є недостатня ефективність демократичних інститутів у процесі консолідації українського соціуму (виборчої системи, парламенту, місцевого самоврядування) та використання цих демократичних структур для здійснення політики стримування процесу формування модерної спільноти на засадах українських духовних та політичних цінностей проросійськими та іншими етнічними партіями, що легально діють в Україні.

Ведучи мову про інституційні аспекти національного будівництва в Україні, ми не применшуємо ролі суб'єктивних чинників націєтворення. Без національної свідомості та національної культури не можуть бути сформовані національно зорієнтовані і дієві політичні інститути, і в першу чергу національна держава. Місце і роль національної політичної культури в генезі та функціонуванні націй розкрита нами в монографії «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» (2013 р.) [9]. Однак слід мати на увазі, що політико-ідеологічне наповнення державної діяльності забезпечують правлячі політичні партії. Тому

суспільство повинно дбати про те, щоб виборчий процес у повній мірі відповідав демократичним нормам, щоб не було фальсифікації волевиявлення народу і до влади прийшли політичні сили, яким довіряє народ. Українська національна ідея яка складається з ідеї модерної української нації, ідеї української національної держави та ідеї щасливого життя шляхом втілення європейських цінностей та ідеалів – безумовно переможе в умовах всебічної демократизації суспільного життя.

Література

1. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / [М. В. Попович, А. М. Єрмоленко, В. Б. Фадєєв та ін.]. – К.: Укр. Центр Духовн. Культури, 2005. – 328 с.
2. Розумний М. М. Ідея і нація в інформаційну епоху / М. М. Розумний. – Харків: Майдан, 2006. – 340 с.
3. Українська політична нація / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.
4. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації. Монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: ТНЕУ, вид-во «Економічна думка», 2009. – 294 с.
5. Яка етнонаціональна політика нам потрібна? // Віче. – 2012. – № 3. – С. 40–43.
6. Підвалини націй. Ентоні Д. Сміт про минуле й сучасне націоналізму; спілкувався Б. Цюпін // Український тиждень. – 2012. – № 6. – С. 26–27.
7. Барановська Н. П. Національно-культурні товариства у життєвому просторі держави / Н. П. Барановська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histans.com/LiderUA/978-966-02-6441-0/5.pdf>
8. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М.: Аспект-Прес, 1997. – 287 с.
9. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження. Монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 352 с.

Рудакевич О. М. Інституційна основа національного будівництва в Україні / О. Рудакевич // Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі / відп. ред. І. Т. Рибак. – Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2013. – С. 82–87.